

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson

INDHOLD:

Jens Lampe:
Sørens mølle

Morten Kamphövener:
Den anden afgørelse – Folketingsvalget 1939

Jens Holdt:
Emil Wacker – en slesvigsk kirkeleder

Boganmeldelser

Fortegnelse over avisartikler i 1963

NUMMER 3 · 1. MARTS 1964 · 40. ÅRGANG

Gamle Christian Peter Søren med søn og svigerdatter.

SØRENS MØLLE .

Af Jens Lampe

Asserballe sogn omfatter den højeste og mest bakkede del af Als og har øens højeste punkt, det 81 m høje Høgebjerg eller Hygebjerg, som det udtales på Als. I Asserballe lå da også tidligere hele to vindmøller: Asserballe mølle, nordvest for kirken omtrent midtvejs mellem denne og Snurum, og møllen ved Høgebjerg, bag Jacob Kroghs gård. Den første var oprindelig en stubmølle, d. v. s. en mølle bygget af træ og anbragt på en svær akse, således at den ved hjælp af en stjært kunne drejes op mod vinden. Den findes allerede på Johannes Meiers kort »Ducatus Sonderborg« fra 1649 og stod på møllebakken ved Asserballe til 1889, da den som den sidste stubmølle på Als måtte vige pladsen for en grundmuret, ottekantet hollandsk vindmølle. Denne brændte i september 1919.

Møllen ved Høgebjerg byggedes sommeren 1806 af *Christian Christensen Simonsen* fra Notmarkskov. Han købte da af Jørgen Ernstsen i Asserballe 6 skæpper land á 40 kvadratroder for 30 rdlr. til byggegrund. I 1820 overtog sønnen *Søren Christensen Simonsen* møllen efter sin afdøde fader, udvidede jordtilliggendet, giftede sig samme år med Anna Maria Jensen og forbedrede møllen ved forskellige indretninger. Hustruen døde en halv

*Den sidste møller i Asserballeskov
Christian Simonsen.*

snes år efter, hvorpå mølleren i 1833 giftede sig med Cathrine Elisabeth Lassen.

Sørens mølle blev drevet som en såkaldt spekulationsmølle og havde kun privilegium som grynmølle. Der var på den tid mølletvang i hertugdømmerne, d. v. s. det var retsligt fastlagt, hvor enhver gård skulle lade kornet male til mel. Grynfremstillingen var dog undtaget og overladt til det private initiativ. Dog skulle også grynmøllerne have koncession og betale afgift til landsherren gennem amtet. Gamle Søren gik på aftægt i 1860 og overdrog møllen til sin søn *Christian Simonsen* (* 1831), som var gift med Kristine Marie Christensen. Han købte i 1863 et jordstykke af kådner Hans Thomsen i Asserballeskov og solgte sin jord året efter til Christian Egehave. Sørens mølle, som den hed i folkemunde, flyttedes til Asserballeskov, og den 14. september 1863 fik Chr. Simonsen følgende privilegium af kongen:

»VI FREDERIK DEN SYVENDE

af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsteen, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg, Gjøre vitterligt: At Vi Allernaadigst have tilladt Møller *Christian Peter Simonsen* i Asserballeskov, Sønderborg Amt, ligesom Vi herved bevilge og tillade samme, at han maa frit og uhindret for sin Livstid benytte sin der-værende Veirmølle til Formaling af alle Kornsorter.

I Henseende til denne Beføielse har Bevillingshaveren paa det Nøiagtig-

ste at rette sig efter de Anordninger og Bestemmelser, der allerede ere emanerede eller for Fremtiden maatte emanere, navnlig har han at indrette og føre en Lager- og Malebog, der til enhver tid efter Forlangende er at forevise vedkommende Huusfoged, og har han under eftertrykkelig Mulct eller vel endog aldeles Tab af denne Rettighed at undgaae Alt, hvad der kunne give Anledning til grundede Besværinger.

For denne Rettighed har Bevillingshaveren prompt og rigtig at erlægge en aarlig Recognition af 25 Rdlr. for hver Maalegang og 25 Rdlr. for hver Gryn- og Grubbegang til Vort herværende Amtsregister og ved enhver Forandring i denne Bedrift muligen maatte opleve, uopholdeligen at ansøge og erfare nærmere Stadfæstelse herpaa.

Iøvrigt er Bevillingshaveren forpligtet til under denne Concessions For- tabelse og anden vilkaarlig Straf at forevise samme saavel for Vor Amt- mand i Sønderborg Amt, som for derværende Oppebørselsbetjent.

Derhos bliver det forbeholdt Vort Ministerium for Hertugdømmet Sles- vig i paakommende Tilfælde at fortolke denne Bevilling, og at bestemme Omfanget af de derved erhvervede Rettigheder samt i Tilfælde af Misbrug at cassere samme uden Rettergang. Hvorefter alle Vedkommende sig aller- underdanigst have at rette.

Givet i Vor kongelige Residensstad Kjøbenhavn den 14. september 1863
(Sign.)«

Mølletvangen var blevet ophævet den 21. november 1852 med virkning fra nytår 1853, så mølleren i Asserballeskov måtte nu også male mel. Hans mølle gik godt til omkring århundredskiftet, så begyndte konkurrencen at gøre sig gældende. Rundt om på gårdene begyndte man at anskaffe selvkrojede vindrosemotorer og klapsejlsmotorer eller hestegange, og meka- niseringen og koncentrationen gik sin gang. Efter Chr. Simonsens død i Asserballeskov 1921 blev den drevet af sønnen *Christian Peter* (* 1869) også kaldet Christian Peter Søren – efter bedstefaderen, men på grund af den stigende elektrificering og oprettelsen af store valsemøller i køb- stæderne med automatiske maskiner, måtte Sørens mølle helt indstille driften i 1927.

Det slog mølleren ud – også sjæleligt. Han var i den grad groet sammen med sin mølle, at det skar ham i hjertet, at kværnen nu skulle gå i stå. I sine sidste leveår blev han plejet og passet af en nabofamilie. En sommer- dag i 1953 fik den gamle pebersvend et ildebefindende. Hans værtsfolk bad ham om at gøre sig i stand til lægebesøg. Efter nogen nølen tog Chri- stian Peter Søren sine stadsklæder på, stavrede ud af døren og kikkede tankefuldt og vemodigt op mod møllen, som om han ville tage afsked med en god, gammel kending. Lidt efter måtte han lægge sig, og snart drog han sit sidste suk. – Året efter blev Sørens mølle brudt ned. Et vidt-

skuende vartegn, som også tjente som sømærke, var borte fra bakken. Men mindet om møllen lever endnu i et digt af den alsiske folkemålsdigter Martin N. Hansen:

SØRENS MØLL

Haste for e vind sej dreje
Sørens møll i gammel daw'.
Og han grif' e sæk så sneje,
dæ var ålti nok å lav.
Dav og nat dæ tit mått mooles,
og hans støend skuld ålde tooles,
det var om å nytt e vind.

Højt, så leet e vind kund fanges
fro e hav og øver e skov,
bløv en byggt, og dæ kund langes
sække ind og op i tov,
for dæ var en ti vort mjel hæ,
ålt e kvann, vi åvle sjel hæ,
det bløv målld i Sørens møll.

O e hav e skiif, dæ sejle,
di tov tit hans møll te mærk,
ædde den e fiske pejle
kam dæ tåg' og vind bløv stærk.
Bare di e møllhat skimte,
eller højt såv lyss, dæ glimte,
kund di haste find te låend.

Kam di langvejs fro og bare
Sørens møll den var i sigt,
bløv dæ øjn lisom lidt klare,
og di kæend dæ hjemle pligt.
Tov han så e flagg og kippe,
kund e hæend et Yelågg glippe
o e sømånd, dæ kam hjem.

I en kri, næ ålting stånse,
kån det gammel komm i brugg,
og æ hovse halt og sånse,
folk list te e møll i smugg.
Skuld di strengest tie trov voss,
var e som et kors den slov voss
øver ålt vort davle brød.

Sidst da æ var hjem og kigge
ædde Sørens gammel møll,
hang en, som næ oldfar nikke
og ho halvejs taft e høll.
I e tagg e vind ho ruske,
og dens veenge var så pjuske
lisom nærr en fovl er syg.

Haste som e blæj di fælde,
næ det storme ædde høest,
mærkes det, næ vi er ælde,
dæ var nyt, dæ sad for løest.
Ålt skal go så møje gavve,
og vi javve, og vi javve,
te vi halt hæ taft voss sjel.

No da hvert minut skal teeles –
folk fæ møje gavve målld –
skuld en tænck, hans møll skuld seeles,
før den hielt vil synk og fåld.
Nej, så læng e pæng di række,
skal en sto og vil blyv tække.
Såndt er gammel Sørens sind.

KILDER OG NOTER:

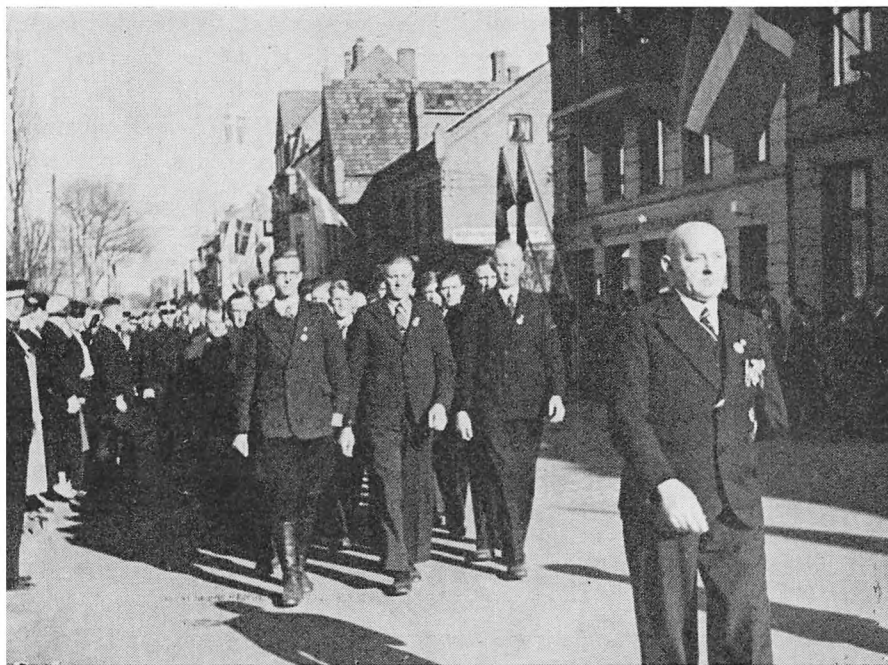
Skyld- og panteprotokoller, Gammelgårds len, LA, Åbenrå.

Kirkebøger fra Asserballe og Notmark sogne, LA, Åbenrå.

Topografica: Sønderborg amt, Asserballe sogn, 1863: Sag ang. Asserballeskov mølle.

Augustenborg skiftesager: 1820, 1833 og 1862.

Digtet »Sørens Møll« står i Martin N. Hansens »Med en Blomm i e Hat«, 1943, Odense.

Hjemmetysk demonstrationstog i Haderslev. I spidsen går overløjtnant Larsen, Skovby, leder af »Schleswigsche Kameradschaft«.

Den anden afgørelse

Folketingsvalget i april 1939

Af Morten Kamphövener

Opgøret mellem dansk og tysk ved folketingsvalget den 3. april 1939 er blevet kaldt den anden afgørelse om Nordslesvigs nationale status, og den formede sig virkelig også som en anden folkeafstemning, en bekræftelse af resultatet den 10. februar 1920. I dag, 25 år efter det så betydningsfulde valg, har meget ændret sig, tiden er blevet en anden, perspektiverne andre, og den tids tildragelser er blevet historie. Sådan bør de også ses, og sådan bør motiverne til det endelige opgør, som måtte komme, betragtes.

Fra første færd havde lederne af det tyske mindretal fastholdt kravet om en grænseregulering, og man regnede tydeligt nok med, skønt også det tyske landbrug måtte kæmpe med store vanskeligheder, at kunne udnytte de besværligheder, overgangen til dansk styre måtte forvolde. Både da og senere tog den tyske agitation ikke mindste hensyn til, at disse vanskeligheder var en følge af den tyske krig og den tyske valutas sam-

menbrud. Derfor blev de forskellige »bevægelser« så velkomne for den tyske agitation. Om vel deres bevæggrunde ikke altid blev forstået, blev de dog virkningsfuldt imødegået fra regeringens side. Men ikke desto mindre gav de i 1926 den tyske folketingsmand, *pastor Schmidt*, anledning til at bebude en kommende grænseregulering. Han mente da at kunne hævde, at ingen tysk regering ville opgive kravet om nødvendigheden af en revision, uden at han dog oplyste, hvor han havde sin viden fra. Nu ved vi, at et sådant krav aldrig blev rejst. Men det vides også, at det var den tyske stat, der i de kommende år gennem det Vogelgesangske institut støttede den jordkamp, der kom til at stå så voldsomt gny om. Ved afstemningsfesten i Haderslev den 10. februar 1927 gjorde *H. P. Hanssen* stillingen op, idet han gjorde opmærksom på, at det tyske mål var at opnå det største flertal i det størst mulige område nord for grænsen. Til dette formål søgtes tilvejebragt en adskillelse på skolens og kirkens område, men først og fremmest var den politiske agitation økonomisk betonet. Det fremgik ikke mindst af den omstændighed, at nogle landmænd, der havde forskrevet sig til Vogelgesang, gav afkald på deres danske flagstang. Det vil huskes, at *H. P. Hanssen* sluttede sin tale i Haderslev med ordene: »Lad Danmarks flagstang stå på Danmarks jord! Plads for dansk dygtighed, dansk foretagsomhed, dansk ungdom!«

I de følgende år faldt der nogenlunde ro over forholdene. Men det var kun roen før stormen. Nationalsocialismens overtagelse af magten i Tyskland 1933 gav den tyske agitation i Nordslesvig ny vind i sejlene, ikke mindst på grund af den enorme tilslutning, Adolf Hitler fik syd for grænsen. Der opstod en flok nazistiske førere, som det lykkedes at få store dele af det tyske mindretal »aktiveret«, uagtet de snart kom i strid med hinanden om, hvem af de tre prætendenter der var bedst egnet til at være den virkelige leder. Den ene »Führer« afløste den anden, indtil man endelig enedes om at overlade magten til dyrlæge *Jens Møller* fra Gråsten, som 1939 blev *pastor Schmidts* efterfølger i Folketinget. Men indtil da, og for øvrigt senere, var *pastor Schmidt*, selv om de »nye kræfter« ikke fuldt ud kunne godkende ham, og han vel heller ikke i alt kunne være enig med dem, optaget af at udnytte den i øvrigt noget splittede »samling af kræfterne.« Den 8. april 1933 offentliggjorde han en erklæring i »Nord-schleswigsche Zeitung,« i hvilken programpunktet om genoprettelse af den gamle forbindelse mellem Nordslesvig og Tyskland proklameredes.

Under indtrykket af begivenhederne blev der nu kaldt på dansk samling. Der oprettedes et fællesråd for de danske ungdomsforeninger, forløberen for »Det unge Grænseværn«, og det vedtoges at oprette Grænse-soggenes Danske Samfund, som i de følgende år under *Martin Hammerichs* ledelse fik en overordentlig stor betydning under bestræbelserne for at imødegå det tyske fremstød. Denne sammenslutning udvidedes før

I denne tyske valgplakat hentydes til den socialdemokratiske valgparole i 1935.

folketingsvalget 1939 til at omfatte hele Nordslesvig, og det var nu muligt at tilrettelægge valgagitationen i alle landsdelens sogne. Befolkningen stod nu, som i 1920, på en front, og der oprettedes et samarbejde mellem alle danske partier.

Siden 1933 havde de nazistiske ledere i Slesvig-Holsten haft virksom kontakt med den spontant opståede Hitler-bevægelse i Nordslesvig. Gau-leiter *Lohse* i Kiel var her den ledende kraft, men havde ikke så lidt be-svær med at styre de så ivrige tilhængere af den nye »verdensanskuelse«, hvis ledere nu, opflammet af pastor *Peperkorns* og dr. *Sievers* selvbestal-tede erobringstaler, som ganske vist indbragte dem en næse fra Berlin, be-gyndte at lufte kravet om grænseflytning. Kravet om kulturelt selvstyre fik en ny oppudsning samtidig med, at agitationen rettedes mod de »elen-dige« forhold i Danmark. Den nye redaktion af »Nordschleswigsche Zei-tung«, senere med den foreløbig anonyme »*Asmus von der Heide*« som ledende pennefører, overgik sig selv i udfordrende artikler. Bladet lod 1937 en ordre fra den tyske nationalsocialistiske udlandsorganisation uom-talt og uænset. Den blev for øvrigt heller ikke fulgt af de slesvig-holsten-ske ledende nazister.

Man var på dansk side under alt dette blevet tvunget over i en forsvars-

stilling, men kunne nu gang på gang henvise til, at de nordslesvigske nazister ikke kunne påberåbe sig støtte til deres grænseflytningsbestræbelser fra Hitler eller andre nazistiske koryfæer. Den 25. maj skrev dr. *Vilh. la Cour* således som et svar til »Asmus von der Heide« i »Grænsevagten«, at hvis *Folkenes Selvbestemmelsesret ikke blev voldeligt brudt, lå grænsen fast*. Foreløbig blev tonen i nogen grad neddæmpet, og den 25. september skrev redaktør *Ernst Schröder* i »Flensburger Nachrichten«, at det ved anvendelse af en god dosis tillid måtte være muligt at mindske gnidningerne i grænselandet. I en senere artikel betegnede han det som »dumt tøjeri«, at Slesvig skulle være en hindring i det tysk-danske forhold. Selv dr. *Kracht* lod sig i »Der Schleswig-Holsteiner« forlyde med, at grænservisionssspørgsmålet ikke skulle kastes ind i drøftelsen.

Den slags dæmpende udtalelser passede dog ikke i de tyske mindretalsleders kram, og den 1. januar 1938 anbefalede en af »Landesführerne«, *Jep Nissen*, Jyndeved, partifællerne at sætte Ernst Schröder ud af spillet og »foretage en egenhændig afregning med denne gøgler«. Da også *Hans Schmidt*, Oksbøl, der hørte til Jep Nissens fløj i dennes blad »N. S. Stoss-trupp« angreb Ernst Schröder, offentliggjorde lrs. *Sophus Erichsen*, der hørte til de mere besindige, en erklæring til fordel for Ernst Schröder, hvis initiativ nu og da sikkert også er blevet misforstået på dansk side.

Ved igen at fremkalde denne urolige og på mange måder forvirrede tid i erindringen, må man, sikkert også i tyske kredse, forbavses over den mangel på politisk realitetssans, som var karakteristisk for den tids tyske mindretalsførere. At overstrømmende stemninger og politisk naivitet altid har været et kendetegn på en overspændt nationalisme, kan næppe tjene dem til undskyldning. At man, hvad de ydre midler angår, tog godt ved lære af de revolutionære partifæller i Tyskland, er en sag for sig. Som Schillers jæger i »Wallensteins Lager« siger: »*Wie er räuspert und wie er spuckt, das habt Ihr ihm glücklich abgesucht*«.

Sådan var forholdene i 1938. Medens pastor Schmidt i Folketinget talte om en ny grænseordning, udtalte partiføreren, dyrlæge *Jens Møller* til »Jydske Tidende«, at hans parti, NSDAP, aldrig havde haft grænseflytning på sit program, og pastor Schmidt sagde til det norske »Tidens Tegn«, at der ville komme en grænserrevision, når det tyske rigsstyre ønskede det. Hvor han vidste det fra, oplyste han ikke, men han var i hvert fald ikke i overensstemmelse med *Hitler*, der et par måneder senere i Berlins Sports-palæ udtalte, at han ikke havde flere territoriale krav at stille i Europa. Da pastor Schmidt en måned senere talte i Folketinget, havde han da heller ikke noget at skulle have sagt om grænserrevision, men nøjedes med på ny at kræve kulturelt selvstyre.

Den 24. januar 1939, da folketingsvalget stod for døren, vedtog tinget et ændringsforslag til den sønderjyske skolelov, hvorefter der indførtes

tyske skolenævn, og mindretalsskolerne fik deres egen skolekonsulent. Den, der havde ment, at der dermed ville blive lagt en dæmper på de tyske grænseflytningssønsker, havde imidlertid taget alvorligt fejl. Nu før folketingsvalget blev kravet på ny aktiveret, og det med fuld musik. Interessant er det, at *Hans Schmidt*, Oksbøl, der ellers havde hørt til »Stosstrupp«-fløjen, og *A. Freiberg*, Tønder, den 4. marts 1939 under indtryk af denne aktion, udsendte et opråb til det tyske mindretal med opfordring til at arbejde henimod et dansk-tysk tillidsforhold. Man burde ikke bortforklare Hitlers udtalelse om, at han ikke havde flere territoriale krav at stille.

Det gjorde i hvert fald ikke indtryk på partiledelsen. Dens svar stod at læse på en valgplakat, der i stort udstyr gjorde opmærksom på, at Østrig, Sudeterlandet, Bøhmen og Mähren samt Memel i løbet af et år var vendt hjem til riget, og sluttede i tilslutning hertil med ordene: *3. april: Nordslesvig stemmer på Slesvigske Parti!* Men ikke nok med det. På et valgmøde i Tønder den 27. marts proklamerede dyrlæge Jens Møller, der nu var opstillet som kandidat til Folketinget: »Valgdagens sejr vil være et eneste råb: *Fører gør os fri!* Dagen derpå strømmede plakatklæbekolonner sydfra, deriblandt 150 unge fra den nazistiske førerskole i Plöen ind over grænsen, og i løbet af natten havde de opslået plakater på en mængde huse, plankeværker og andet med udfordrende nazistiske og grænsepolitiske slagord.

Der foretoges propagandamarcher gennem byerne, og man var ikke blot sikker på, at Slesvigske Parti ville sende to repræsentanter til København, man var vis på sejren. Der bares plakater rundt med indskriften »*Wir wollen heim ins Reich!*«, hvilket skal have foranlediget en lun angelbo, der i Åbenrå var mødt som tilskuer, og i øvrigt mente det var bedre at være i Danmark, til tilråbet: »*Denn go' man gau to, dat is man tweundörfti Kilometer!*«

Man opererede i øvrigt fra tysk side med en omfattende personlig påvirkning og efter de bedste forbilleder sydfra med en »hviskekampagne«. Der afholdtes valgmøder, hvor talerne benyttede det danske sprog, og der udsendtes en valgavis på dansk, »Hjemstavnens Røst«, udelukkende med økonomisk propaganda og angreb på danske forhold, og for at der dog kunne gives agitationen et nationalsocialistisk præg, havde man kaldt det hele »*Kampf um den Lebensraum*«.

På valgdagen, den 3. april, sås det tydeligt, at det danske Nordslesvig havde fået reserverne kaldt frem, men også, at det var lykkedes det nazificerede mindretal at få den sidste rest af de indifferente eller »blakkede« vælgere aktiviseret. De mange afstemningsfester, der var blevet holdt landsdelen over, gav gode løfter om et godt resultat, og da valgdagen oprandt, havde Nordslesvig klædt sig i hvidt og rødt. Da valgresultatet sent på aftenen blev bekendtgjort, var slaget vundet for danskheden. Det var

En af »Det unge Grænseværns valgplakater.

utvetydigt, men valgdeltagelsen, 92,4 pct., viste også, at man var »kommet alle mand af huse«. Herudfra var det også muligt så nogenlunde at bedømme det tyske mindretals størrelse, nemlig ca. 24.000 personer.

Fra tysk side havde man opereret med helt andre tal, idet man kørte frem med nogle propagandatal, der var udarbejdet af dr. *Peter Kragh* i Tinglev. Det var et helt hokus-pokusnummer, han opførte, idet han af landsdelens 180.000 mennesker præsenterede ca. 30.000 som tilvandrede rigsdanskere, 50.000 var bevidst dansksindede, 50.000 bevidst tysksindede og 50.000 indifferente eller »blakkede«. »*Keine Hexerei, nur Behendigkeit*«, – fifty-fifty – fraregnede man de »tilvandrede rigsdanskere«, ville Slesvigsk Parti ved at vinde de »blakkede« have flertal og kunne kræve at komme »heim ins Reich«.

Der afgaves ved valget 79.422 danske stemmer, en fremgang på 10.627 stemmer, og 15.016 tyske stemmer, en fremgang på 2399. Den procentvise danske andel i det samlede stemmetal var 84,1 pct., den tyske 15,9 pct., en fremgang siden 1935 på 0,4 pct. Det var det hele. Men den danske andel i den samlede stemmefremgang var størst, nemlig 81,6 pct. mod den tyske på 18,4. Tal kan være ganske morsomme, ikke mindst når de for-

tæller en hel del om de nationale forhold. Den tyske stemmeprocent var størst i Åbenråkredsen med 22 pct.; derefter fulgte Løgumklosterkredsen med 21,9 pct., Tønderkredsen med 18,9 pct., Sønderborgkredsen med 18,9 pct., Haderslev med 12,9 pct., Augustenborgkredsen med 11,5 pct. og Røddingkredsen med 4,0 pct. Hvorledes fremgangen blev fordelt, ses af følgende tabel:

Valgkreds	Dansk fremgang		Tysk fremgang		Samlet stemmetal	
	Absolutte tal	pct. af den samlede fremgang	Absolutte tal	pct. af den samlede fremgang	Absolutte tal	Tyske stemme pct.
Haderslev	2.127	91,2	205	8,8	15.842	13,0
Åbenrå	1.415	78,7	544	27,8	14.343	22,0
Sønderborg	1.183	70,5	496	29,5	13.716	18,9
Augustenborg	1.201	76,4	370	23,6	11.543	11,5
Tønder	1.244	83,7	243	16,3	12.358	18,9
Løgumkloster	1.515	77,5	440	22,5	14.022	21,9
Rødding	1.942	95,1	101	4,9	12.712	4,0
I alt	13.026	81,6	2.399	18,4	94.438	15,9*)

*) Ved folketingsvalget 1932 havde tyskerne i forhold til 1929 kun en fremgang på 81 stemmer eller 1,3 pct. af den samlede fremgang. Danskerne havde en fremgang på 6083 stemmer eller 98,7 pct. af den samlede fremgang. Ved valget i 1935 havde danskerne en fremgang på 4066 stemmer eller 58 pct. af den samlede fremgang, medens tyskerne fik en stemmetilgang på 2949 eller 42 pct. af den samlede fremgang.

Tallene viser, at den tyske fremgang navnlig har været fordelt på Augustenborg-, Sønderborg- og Åbenråkredsene, været minimal i Rødding- og Løgumklosterkredsene, medens Haderslevkredsen viste tilbagegang. Over en bank, Augustenborg- og Røddingkredsen dog undtaget, fik de danske partier de fleste »yngre« stemmer fra vælgere mellem 25 og 35 år. For denne aldersklasser vedkommende kunne der noteres en tysk tilbagegang på 1,2 pct. Man havde fra tysk side haft visse forventninger til egnen syd for den såkaldte Tiedje-linje, men også her var der dansk fremgang.

Efter dette resultat, som førte til ikkeangrebspakt og ikke til grænseflytning, er det forklarligt, at den tyske partifører og danske folketingsmand *Jens Møller* nøjedes med at kræve 100 pct. ret og i øvrigt intet ville have foræret. Han afviste i juni påstanden om tyske grænseflytningsbestræbelser. Det, sagde han, ville han overlade til Hitler, hvis mål det var at samle

Martin Hammerich, formanden for »Danske Samfund«, var sammen med Hans Andersen, Kongsbjerg, og andre ledende i det store organisations- og agitationsarbejde, der blev sat ind fra dansk side før valget den 3. april 1939.

et Storgermanien. På et tillidsmandsmøde den 11. september, altså efter krigens udbrud, var han nået frem til – i denne tid – at formane til loyalitet over for den danske stat, og på et »Amtswalter«-møde den 24. samme måned understregede han Danmarks vilje til neutralitet. Om disse erklæringer står i forbindelse med, at Hitler den 6. oktober i den tyske rigsdag afgav en erklæring om, at Tyskland over for Danmark havde givet afkald på en grænserevision, er ikke godt at vide. I dag er det ligegyldigt, og det løfte holdt han i hvert fald.

I folketinget nøjedes dyrlæge Møller herefter i det væsentlige med at føre klage over den danske presse og omtale økonomiske forhold. Hvad det første angår kunne *Hartvig Frisch* dog med føje anbefale ham at granske sin egen presse, »ikke just fra de sidste uger, men fra de foregående år.« Fra dansk side var man dengang i tiden efter krigens udbrud tilfreds med de tyske officøse og officielle udtalelser om grænsen. »De giver i sig selv,« skrev dr. *Vilh. la Cour* i »Grænsevagten«s novemberhæfte, »ikke indtryk af nogen ændret tysk politik; men de fastslår på uigendrivelig måde, hvad vi altid har hævdede: at den ansvarlige tyske regjering *ikke* ønsker at betragte den dansk-tyske grænseafgørelse af 1920 som noget revisionsobjekt.«

Det var dengang, og der er jo sket adskilligt i de 25 år, der siden er gået. Ved at erindre den holdning, store dele af det tyske mindretal og dets ledende mænd indtog i årene før og under besættelsen, kan der være grund til at pege på den historiske bølgegang.

EMIL WACKER

1839-1913

En slesvigsk kirkeleder

Af Jens Holdt

Grænselandet Slesvig, brydningsområdet mellem dansk og tysk siden middelalderen, har fostret adskillige betydelige kirkemænd gennem tiderne. Efter 1864, da landet ved våbenmagt var kommet under tysk statsoverhøjhed, havde kirkens ledende mænd, hjemstavnens egne sønner, efter omstændighederne tysk fortegn. Blandt disse var foruden de to kendte generalsuperintendanten Bertel Petersen Godt fra Rinckenæs (1864–85) og Theodor Heinrich Kaftan fra Løjt (1885–1917) også som en tredje Emil Wacker fra Ejdersted. Han fik hverken doktor- eller bispetitel, men øvede på sin vis fra sin frie lærestol på Flensborg diakonisseanstalt (1876–1910) en lige så stor, om ikke større kirkelig indflydelse. En ukronet kirkelig høvding tør han kaldes, både som evangelisk vækkelsesprædikant og luthersk lærerfader – i et kirkeligt og nationalt yderst bevæget tidsrum før og efter århundredskiftet, en særpræget og typisk skikkelse i vort omstridte, men vågne grænseland. – Jeg vil i det følgende give en historisk skitse af denne stoute frisers livsvej og indsats.

Peter Johannes Georg Emil Wacker fødtes den 16. maj 1839 i Kotzenbüll, Ejdersted. Hans forældre var lærer og organist Hans Georg Wacker og hustru Margarete Karstens. Familien var i det 18. århundrede indvandret fra Baden til Havetoft i Angel som kolonister. Faderen var dimitteret fra Tønder seminarium i 1829, moderen var lærerdatter fra Wesselburen i Ditmarsken. Hun døde allerede i 1847 fra 3 børn, den ældste da 8 år. Savnet af og længselen efter hendes moderlige omsorg prægede sønnen hele hans barndom og ungdom og fik vel også hans digteriske åre til at rinde. Hun skal efter hans udsagn have været særdeles smuk og »en lysets engel« mod alle.

Tidligt blev drengen hjemme i sognets kirkehus, fulgte sin fars orgelspil, først fra kirkegårdsdiget, siden fra sin plads bag ved orglet. Kirkerummets musikalske højtidsstemning smøg sig ind i hans barnesind og fulgte ham livet igennem som en løftende undertone i hans rige følelsesliv. Han var tillige et kvikt hoved. Og da Slesvigs danske biskop fra 1854 U. S. Boesen kom på visitats i 1855 blev han – ved at læse de opgivne stile over hans prædiken – opmærksom på organistens opvakte søn og anbefalede hans videre uddannelse til præst. Efter konfirmationen i 55 fik han da nogen

privat forberedelse hos den danske (grundtvigske) sognepræst i Tønning P. V. Christensen – sammen med den senere danske præst ved Helligåndskirken i Flensborg 1868–69 H. H. Brauneiser. Derefter kom han i 1856 på Haderslev danske latinskole, hvor han først måtte lære det danske sprog grundigere. Han fik udmærkelse ved studentereksamen i 1860. Undervejs til Haderslev havde far og søn besøgt en dansk onkel i Flensborg, Istedløvens stenhugger H. Kleving. Kirkeligt havde han i sin Haderslev-tid forbindelse med de vakte i byen, der stod under Søren Kierkegaards igangsættende indflydelse.

Som forholdene lå politisk, var det naturligt, at han tog til Københavns universitet for at studere teologi. Rigelige stipendier muliggjorde opholdet. Men snart meldte sig i forbindelse med den tiltagende politiske spænding i Sydslesvig den nationale konflikt i hans unge sind. En opfordring til de slesvigske studenter om at underskrive en adresse, der blandt andet tog afstand fra Kiels universitet, hvor der undervistes i »løgn og mened«, ville han og et par andre ikke efterkomme. Han havde dermed taget parti for slesvigholstenismen, hvorefter stipendierne fratoges ham. En kold februar-nat i 1861 tog han dæksplads til Kiel, hvor han nu grænsepolitisk fandt sig hjemme. Den nationale grænseafsøgelse var dermed faldet for hans vedkommende: »Mit sprog er tysk, mine digtere skrev tysk, mit væsen er tysk og netop derfor så skarpt i modstrid med studenternes her. Mor, hjem, far er for mig tyske og meget andet. Kun den smule dannelse, jeg har fået, er til dels af dansk oprindelse«, skrev han hjem fra København. Et lille digt fra samme tid slutter med ordene: »Jeg vil på tyskernes æresdag ikke være den sidste«. –

I Kiel fandt den flygtede fattige student snart venlig optagelse i en lærerinde Mathilde Karstens' hjem. Hun var elev af Claus Harms og sørgede moderligt for hans ve og vel, men døde efter en operation i 1863. Samme år døde hans yngste bror Gustav, 19 år gammel. Stipendier og venners understøttelse hjalp ham økonomisk og satte ham i stand til at tage til universitetet i Berlin, det oplomstrende riges unge hovedstad og kulturelle centrum. Han fulgte her professorerne Dorners og Steinmeyers forelæsninger og fandt ind i en litterært og kunstnerisk interesseret kreds, som bl. a. dyrkede Bach, Beethoven og Shakespeare. Den første teologiske eksamen tog han derefter i Kiel i 1865 og embedseksamen i 1866. Vinteren ind imellem tilbragte han hos sin ven pastor Reuter i Ladelund, hvor han også hjalp til med prædiken. – En omfattende teologisk viden og selvstændig tænkning var blevet det flittige studiums resultat.

Han tog nu først en plads som huslærer i Ullerup præstegård. Hans dansk-tyske uddannelse gjorde ham jo velegnet til en præstetjeneste i Nord-slesvig, hvor der var hårdt brug for nye tyske præster efter de danskes fjernelse. Godt ordinerede ham da den 9. september 1866 i Slesvig dom-

kirke og fik ham først anbragt som hjælpepræst hos provst Hoeck i Ketting, hvorefter han efter enstemmig valg den 28. april 1867 blev indsat som sognepræst i Rinkeæs ved Flensborg fjord, Godts fødesogn.

★

Den unge præst tog sin opgave yderst alvorlig. Gode forkynderevner og præstelig nidkærhed gjorde ham til indremissionsk vækkelsesprædikant –

*Forstander Emil Wacker (1839–1913) i sit arbejdsværelse.
Billedets nøjagtige data kendes ikke; men det er formodentlig
taget omkring år 1895.*

både med tilslutning og afvisning. Sværmeriske baptister bragte ham til at fremhæve sakramenternes betydning. Samtidig var han ifølge afstamning og ungdomsskæbne sig afgjort bevidst som tysk slesviger og sin nye konges tro embedsmand i rigets nordmark. Hans ånd nærredes af tysk teologi og kultur, men hans præstegerning øvedes udelukkende i det danske sprog, som for ham dog kun forblev et oversat tysk både i tale og skrift, hvad hans dansktalende tilhørere og læsere i Nordslesvig næppe har taget videre anstød af. Hans ånds styrke trængte igennem den noget knudrede danske sprogskaal. Stednavnene brugte han konsekvent kun i den tyske version.

Efter to års præstegerning, hvor hans søster holdt hus for ham, forlovede

han sig – lidt romantisk-dramatisk – med en proprietærdatter, Marie Petronelle Plum, fra »Katrinedal« ved Stege på Møn. Han havde truffet hende på besøg hos en tante på en gård i Alnor og rejste resolut med hende hjem og fik forældrenes samtykke. Vielsen fandt sted året efter den 22. april 1869 i Stege kirke, formodentlig ved »Budstikke«-Boisen, der mellem krigene havde været præst i Sdr. Vilstrup. Han fik en fint dannet, karakterfast hustru, der blev den lidt temperamentsfulde ægtefælle til stor hjælp gennem årene, hvad adskillige smådigte til hende også vidner om. Det var to stærke viljer, som mødtes og blev tilslebet i dette ægteskab, hvor vel både naturellet, det frisiske og det sjællandske, og den nationale fond må have gjort sig gældende.

De første ægteskabsår bragte stor sorg til det unge hjem, idet 4 drengebørn døde, den første efter et par ugers levetid, de to næste i fødselen, den sidste 1½ år gammel af tyfus i foråret 1876, da også forældrene var angrebet af sygdommen. –

Den aktive Rinkenæs-præst blev også snart kendt uden for sit eget sogn. Han kaldtes ud til missionsfester hos en kreds af ligesindede præster på egnen, Müller i Adsbøl, Claussen i Dybbøl, Lawaetz i Sottrup. I 1872 holdt han festprædikenen ved missionsfesten i Christiansfeld, en typisk omvendelsesprædiken ud fra et paulinsk kerneord: Kristi kærlighed tvinger os ... En er død for alle ... (2. kor. 5, 14) – med skarp skelsætten mellem de sande troende og de uomvendte, med en indtrængende opfordring til de sidste om at omvende sig og til de første om at drive indre og ydre mission. Han henviser til den store missionsvækker L. Harms i Hermannsburg. Kristi blod råber fra Golgata: »Vee os, om vi ej drev mission«. –

I 1873 begynder han efter sine venners tilskyndelse at udgive »Kirkeligt Søndagsblad«, hvis program skal være korsets forkyndelse som det centrale og dernæst kaldet til omvendelse, tro og frelsevished. Bladet skal tjene den lutherske kirke og samle missionsvennerne til aktivt virke. Penen løb let, indholdet var tankemættet og vel formet. Foreløbig skrev han selv det meste, således en række lyse kirkeerindringer fra barndomstiden og dernæst nogle tunge overvejelser om døden, det gamle tema: memento mori, ud fra sine egne ungdoms- og manddomsoplevelser. – Grænehistorisk må bladet ses som en tysk præstelig konkurrent til de danske avisers tillæg »Nordslesvigske Søndagsblad« og det til bladet knyttede arbejde som en tysk fortsættelse af det blomstrende danske missionsarbejde i Tørninglen sidst i 60'erne omkring bladet »Elias«, som blev redigeret af pastor Grove Rasmussen i Gram og måtte standse ved danske præsters edsnægtelse og afskedigelse i 1867. Wackers blad skulle foruden det opbyggelige sigte fortrinsvis være organ for hedningsmissionen. Han stod i personlig forbindelse med den strengt lutherske missionscentral i Hermannsburg.

Denne kontakt førte til, at han i foråret 1875 samledes med sine præste-

venner i Gråsten for at drøfte oprettelsen af en luthersk missionsforening for Nordslesvig, som skulle støtte udsendelsen af en egen nordslesvigsk missionær. Gennem en del år havde han haft forbindelse med en yngre mand Paul Otto Petersen, var blevet hans skriftefader og havde fået ham optaget som elev i Hermannsburg i 1869. Han var født 1844 i Højer, opvokset i Hammerum herred, konfirmeret i Christiansfeldt efter skolegang dér, uddannet ved landbruget hos forpagter Lawaetz på Kalundborg slots ladegård, nu Kålund kloster, broder til præsten i Sottrup, og havde derefter været forvalter på godser i Holsten. Han var nu færdig med sin missionæruddannelse i Hermannsburg og skulle udsendes til missionsmarken i Indien. Præsten besluttede da, at Wacker i sit blad skulle indkalde missionsinteresserede præster og lægmænd fra hele Nordslesvig til et større møde i Rødekro den 17. juni. Der mødte omkring 60 deltagere og »Evangelisk-luthersk Missionsforening for Nordslesvig« blev oprettet med 4 præster (Wacker, Claussen, Nic. C. Nielsen, Wolf) og 5 lægmænd (Kloppenburg, Hygum, Gotfredsen, Mjøls, Marcussen, Åbenrå, degnene Petersen, Abild, og Holm, Ballum) i styrelsen og Wacker som formand. »Måtte vor forening blive et samlingssted for alle troende i hele Nordslesvig,« skriver Wacker med tydeligt sigte i beretningen om mødet. Petersen skulle overtages og underholdes som »vor missionær« og udsendes fra Hermannsburg til Tirupati i Indien. Dermed søgtes Nordslesvigs aktive missionsinteresse, der i forvejen støttede Christiansfeldts ydre mission og »Dansk Missions Selskab«, bevidst knyttet til en missionscentral syd på. Forbindelsen mod nord skulle også kirkeligt langsomt løses og til gengæld styrkes mod syd.

Jævnsides hermed var Wacker særdeles virksom for diakonissesagen i Flensborg, hvor et moderhus med hospital var blevet oprettet i 1874. Fra begyndelsen kaldtes også på unge kvinder fra Nordslesvig til diakonistjenesten. Og de kom i stort tal, efterhånden godt en tredjedel af den voksende diakonisseflok. Andre tog sig af asylsagen for forsømte børn – med oprettelse af et hjem i Mjøls.

I disse begynderår optræder Wacker og den unge pastor Kaftan, Åbenrå, snart hans kritiske modspiller, sammen ved missionsfesterne, således også ved foreningens første større årsfest for hele Nordslesvig i Løgumkloster den 14.–15. september 1875, hvor der var mødt 2.000 deltagere og gaves en kollekt på 924,70 mk. Man besluttede her at udsende skomager Adolph Jensen, Løgumkloster, som foreningens kolportør, men udsatte en beslutning om lægprædikanters udsendelse til næste årsmøde. De ledende præster var dog alle »højkirkelige« og ikke lægmandsvenlige, idet efter deres syn ordets forkyndelse alene burde være forbeholdt præsteembedet.

Denne præsternes afvisning af længmandsvidnesbyrdet – modsat lægmændenes egen opfattelse – blev da også foreningens skæbne, idet den snart overvejende blev et præsternes samarbejde, medens lægfolket efterhånden

faldt fra og siden støttede Tonnesens lægmandsvenlige Indre Mission. Men da havde Wacker selv forlængst forladt Nordslesvig, idet han den 1. april 1876 tiltrådte som forstander ved Diakonisseanstalten i Flensborg og afløstes af Claussen, Dybbøl, som redaktør af bladet og foreningens formand.

Wacker havde i sine 9 præsteår i Rinckenæs i ungdommelig nidkærhed og målbevidsthed på tysk luthersk grund sat noget nyt i gang i Nordslesvigs kirkeliv. Han havde vist sig i besiddelse af kirkeligt lederskab og fik nu i sin nye stilling i hovedbyen Flensborg på skellet mellem Nord- og Sydslesvig mulighed for at øve endnu større indflydelse fremover, også i Nordslesvig.

★

I Flensborg fik Wacker til opgave at opbygge et diakonissemoderhus og udbygge et hospital på slesvigsk grund. Han løste dette sit livshverv til fuldkommenhed. Et omfattende byggeri blev gennemført i godt samarbejde med Flensborgs bystyre. Store indre vanskeligheder i begynderårene blev lykkeligt overvundet. Efter sin tiltræden foretog han sammen med sin hustru en rekreations- og studierejse syd på til diakonissehuse i Tyskland og Svejts. Han lagde sig herefter fast på W. Löhes strengt lutherske linje i Neuendettelsau (Nordbayern). Han gjorde efterhånden grundige studier i Nye Testamentes og kirkehistoriens forskellige opfattelser af diakonistjenesten, og bestemte da den kvindelige diakoni som et kirkeligt embede, hvori den åndelige side skulle være den grundlæggende – og ikke bare den human-sociale hjælpetjeneste for et sygt legeme. Den ene kostelige perle måtte ikke glemmes over de mange andre også gode perler i menneskers hånd. Kirkens centrale opgave er også i diakonien »alene sjælens frelse«.

Sådan underviste og uddannede han sine unge prøvesøstre som den vise lærer og nænsomme sjælesørger og skabte en særpræget flensborgsk diakonistype, som vandt respekt viden om: Martha- og Maria-tjenesten i et. Og den omfattede ikke blot hospitalstjeneste, men også menighedspleje. »Diakonien er den egentlige kirketjeneste«. Snart oprettedes diakonissestationer ud over landet, 1877 i Flensborg, 1878 i Åbenrå og Tønder, 1879 i Sønderborg og Haderslev, siden også i mangfoldige landsogne.

I sammenhæng med det store byggeri i 1883, hvor den højt beliggende anstaltsbygning på Duborg-banken – et gammelt amtmandssæde fra 1780-erne – fik sin nuværende monumentale sydfront, blev der også bygget et kunstnerisk smukt kirkerum, hvor søndagens gudstjenester og hverdagens andagter fungerede som husets hjerteslag. Her udfoldede Wacker sine rige liturg- og prædikantevner og skabte en rig aktiv gudstjeneste, som også drog adskillige kirkegængere fra byen til.

Videst ud nåede Wackers indflydelse dog gennem den halvårlige lutherske lærekonference, han fik sat i gang på anstalten fra 1893 af. Det var et

to-dages samvær med pastoralteologiske foredrag ved Wacker selv og andre ordførere og efterfølgende fri drøftelse, indrammet af aftengudstjeneste og liturgisk morgenandagt med søstrenes korsang. Der blev stor tilslutning fra landskirkens præster, især nok fra det opvakte Nordslesvig, men også lærere og andre lægfolk, f. eks. præstekoner, kunne være med. Disse præstekonferencer på tysk luthersk grund var årets igangsættende begivenheder. Wacker kom herved med sit konservativt dogmatiske bibelsyn og sin ortodoks lutherske bekendelsestro til at stå som et helt præsteslægtleds lærefader – i skarp front mod den »liberale teologi«, som blev doceret ved universitetet i Kiel og ellers.

Særlig Tonnesens Indre Mission i Nordslesvig fik fra denne lærestol i Paulus og Luther sit læregrundlag fastlagt, udformet i Wackers lærebog om omvendelsen »Die Heilsordnung«. Han var i disse år Tonnesens fortrolige ven. Sit oprindeligt afvisende syn på lægmandsvidnesbyrdet ændrede han og forsvarede det nu ud fra den Augsburgske Konfession, når det blot hele tiden læremæssigt blev underbygget og kontrolleret, hvortil hans egen bog, Indre Missions »normalbog«, i udstrakt grad blev benyttet. Jævnlig var han ordfører i Nordslesvig, men nu ikke mere hos sine højkirkelige præstevener, men i Tonnesens kredse. Her pulserede kristenlivet, som han kunne ønske det. Men han advarede bestandig mod metodistisk sværmeri, »den fine selvretfærdighed« og død sakramentkristendom.

Sine pastoralteologiske tanker og sine prædikener nedfældede Wacker i et ret omfattende forfatterskab på tysk, hans elskede modersmål. Bøgerne – i lommeformat – er følgende: Die Laienpredigt und der Pietismus (1889), Wiedergeburt und Bekehrung (93), Frucht in Geduld. Zwölf Epistelpredigten (93), Die köstliche Perle und die innere Mission (95), Der Diakonissenberuf I (4/1913), II (2/1914), Die Heilsordnung (1899, 2/1905), Maria, die Mutter des Herrn oder Natur und Gnade (?), Eins ist not. Kurzer Inbegriff der christlichen Lehre. Für Konfirmanden (2/1902), Phöbe. Gesammelte Betrachtungen (03), Kirchliche Reiseerlebnisse. Betrachtungen über Glauben und Wissen (06), Unser Taufbund. Sieben Predigten über die Evangelien der Fastenzeit (07). Desuden bladene Kirkeeligt Søndagsblad (1873–76) og Monatsblätter für Diakonie (1876 ff.). Titlerne viser hans interesseområde. Dertil kommer så nogle trykte festprædikener, en ved 50-års-jubilæet for diakonisseanstalten i Dresden (1894), og to danske (Christiansfeld 1872 og Hoptrup 1904), endvidere en til dansk oversat traktat »Ordet om korset« (1898).

I Flensborg fødtes endnu 5 børn i ægteskabet. Men moderen var tit svagelig og døde forholdsvis tidligt (1902). Søsteren forestod derefter påny husholdningen. Datteren Margrethe studerede teologi. Hun har givet et smukt livsbillede af sin fader. Sønnen Albert blev journalist. Wacker selv måtte flere gange på kurophold syd på. Hans tidligere robuste konstitu-

tion var efterhånden nedbrudt. I 1910 søgte han fritagelse fra sit embede. Året efter fik han en hjerneblødning, kom over den, men døde så i 1913.

Til hans karakteristik kan siges, at han var stejl i sine teologiske standpunkter, men tillige varm i sine menneskelige følelser. Hans noget indsluttede, grublende og anfægtende sind gjorde ham undertiden ensom. Venner fik han ikke mange af, men des flere beundrere, som bøjede sig for hans åndelige myndighed. Fra modsat teologisk hold mødte han skarp kritik og afvisning. Med formidlingsteologen Kaftan, der gik ind for »Moderne teologi på troens gamle grund«, kom han aldrig til forståelse. Deres kirkelige og personlige veje forblev adskilte til det sidste. Men det blev til gengæld Wacker, der med sin gammellutherske indstilling i overvejende grad teologisk kom til at præge sin tidsperiode.

Litteratur: Carl Matthiesen: Ev.-luth. Diakonissenanstalt, Flensburg, 1874–1924.

Margarethe Wacker: Pastor Emil Wacker. Ein kurzes Lebens- und Wesensbild, 1939.

Jens Holdt: Et udsnit af Nordslesvigs kirkeliv 1873–76, Sdrj. Årb. 1931.

Carsten Petersen: Slesvigske præster, 1938.

BOGANMELDELSER

Holger Hjelholt: CHRISTIAN HANSEN JUNIOR. 14.50 kr. Tilsendt fra Gyldendal.

Christian Hansen junior har mere end de fleste været sin egen lykkes smed, og vejen fra Ribe, hvor han var født udenfor ægteskab i 1804, over Flensborg til lederposten på assistenshuset i København var lang og ofte trang. Historikeren, fhv. overarkivar, dr. phil. Holger Hjelholt gengiver i bogens begyndelse nogle erindringer, Christian Hansen har skrevet, og den i sig selv ret usentimentale beretning om barndommens strenge kår er hjerteskrærende læsning. Heller ikke ungdomsårene bød ham særlig blide levevilkår, men hans begavelse, sans for humor og store arbejdsevne hjalp ham frem til en økonomisk betrygget tilværelse, hvorfra han ofte og gerne gav sin mening til kende i det offentlige liv.

Bogens mest interessante afsnit er kapitlet om tværbaneprojektet. Allerede få år efter, at den første jernbane i Europa var åbnet (Manchester – Birmingham i 1825), og omtrent samtidig

med, at det første tyske tog i 1835 rullede ad sporene mellem Nürnberg og Fürth, fik Christian Hansen den ide, der skulle skaffe ham tilnavnet »Eisenbahn«-Hansen, nemlig forslaget om anlæg af en bane Flensborg–Husum–Tønning med god skibsfartforbindelse videre til England, en transithandel, der ville underminere Hamborgs handelsherredømme:

»Det er i vor egen selvopholdelsesinteresse så vidt gørlig at holde ham-borgerne og lybækkerne stangen i for-retningslivet. Midlet hertil ligger sandelig nærmere end mangan tror, nemlig anlæggelsen af en jernbane fra Flensborg over Husum til Tønning. Denne forbindelse mellem Østersø og Vesterhav frembyder væsentlige fordele fremfor den mellem Hamborg og Lybæk«, skriver Christian Hansen i januar 1837 og påviser, hvor rentabelt et sådant jernbaneanlæg måtte blive. Men der gik næsten en snes år med en uendelighed af diskussioner, artikler,

nedsættelse af kommissioner og udsendelse af deputationer, før den højtidelige åbning af »Frederik VII's Sydslesvigske Jernbane« fandt sted den 25. oktober 1854. Frederik VII var selv med som passager – han kørte i en vogn med seks hjul, der var specielt lånt til lejligheden, mens almindelige mennesker måtte nøjes med fire-hjulede vogne – og hans mod har antagelig beroliget mangan ængstelig flensborger, som hidtil havde næret en frygt for toget lige så ubegrundet som den, der betog de på markerne græssende kreaturer, når »det dampende og stønnende uhyre nærmede sig«. Megen kostbar tid var gået tabt, i 1844 var banen mellem Altona og Kiel åbnet, og Tønning blev, trods gode naturgivne betingelser, aldrig den eksport- og importhavn, som Christian Hansen engang havde forestillet sig. Øresundstoldens afskaffelse 1857 bidrog sit hertil.

Til skuffelsen kom yderligere, at det var lykkedes den engelske jernbanelov Sir Samuel Morton Peto, der havde fået koncession på banens bygning i 1852, trods Christian Hansens protester at gennemføre tilslutningen af en stikbane til Rendsborg i Øster Ørsted. Christian Hansen erkendte, at tiden var løbet fra hans oprindelige tanker med en isoleret tværbane, og gik nu ind for en tilslutning til de sydligere baner over Tønning, men afviste tanken om den placering, Rendsborgbanen fik. Sir Peto, der også fik en betydelig indflydelse på længdebanens placering fra Flensborg op gennem den jyske halvø, fik i øvrigt også tværbanen lagt sydligere, end Christian Hansen havde foreslået, hvad Holger Hjelholt ikke omtaler. Faktisk blev resultatet et

kompromis mellem to anskuelser, mellem tværbane- og længdebanetilhængerne, de sidste under H. C. Jensens ledelse.

Tværbaneprojektet var kun en af Christian Hansens utallige ideer. Flensburger Zeitung indeholder artikel efter artikel fra hans pen med forslag til nyt og indlæg i løbende polemikker. Han interesserer sig for stort og småt, tager blandt andet med stor dygtighed diskussionen op om statsudgifternes retfærdige fordeling mellem kongeriget og hertugdømmerne, hvor slesvig-holstensk agitation med udgangspunkt i statsbankerotten 1813 hævdede, at grundlaget for beregning af bankhæftelsen var lagt for højt i hertugdømmerne (prægravationen), en skævhed, der blev yderligere understreget af, at de kongerigske landmænd ofte måtte søge og fik hjælp af staten til betaling af forfaldne renter, hvilket ikke fandt sted i hertugdømmerne. Men sammenligning af skattebyrderne som helhed, siger Christian Hansen med støtte i finansberetningerne fra 1836 og 37, viser, at det snarere er kongerigets indbyggere end hertugdømmernes, der har ret til at beklage sig.

Efter 1864 måtte Christian Hansen junior opgive sit embede som broskriver i Flensborg og flytte til København, hvor han udnævntes til assistenthusforvalter, og hvor han døde 1873.

Bogen afsluttes med personregister, kildehenvisninger og lignende, hvilket er forbilledligt opstillet. Holger Hjelholt skylder os kun een ting: Forklaringen på, at Christian Hansen fik tilnavnet »junior«; i følge sagens natur har der aldrig eksisteret en Christian Hansen senior i familien. *ibs*

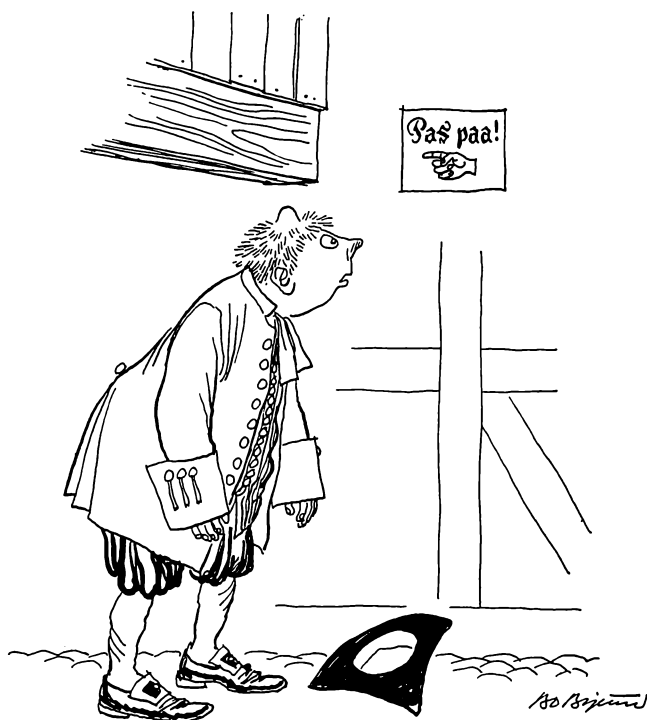
L. S. Ravn: TYSKUDDANNEDE LÆRERE VED DANSKE KOMMUNESKOLER I SØNDERJYLLAND. (Tryk: A/S Modersmålet, Haderslev, 1963, 36 sider).

Pens. skoleinsp. L. S. RAVN, Ha-

derslev, har fået den udmærkede idé at udsende et skrift om de tyskuddannede lærere ved danske kommunale skoler i Sønderjylland eller rettere sagt i Nord-slesvig. I en velskrevet afhandling gi-

ver han et kortfattet, men godt overblik over de gennemgribende forandringer, der ved genforeningen skete i den nordslesvigske skole og skildrer de mange problemer, skolerne og deres lærere kom ud for. Fra det tidligere styre overtog man godt 270 tyskuddannede lærere, der for flertallets vedkommende var hjemmehørende i landsdelen eller ved giftermål knyttet til den og siden udviste loyalitet og tjenersind mod Danmark trods mistænksomhed fra visse sider. De, der på en eller anden måde svigtede deres pligter som danske statsborgere og tjenestemænd under besættelsen, da loyaliteten kom

på prøve, udgjorde knap 10% af de tyskuddannede lærere. Personregistret, som indeholder kortfattede biografiske oplysninger, omfatter 277 lærere og lærerinder, ordnet amtsvis. Her savner man de tyskuddannede lærere på landsdelens to seminarier og tilhørende øvelsesskoler samt fhv. amtsskolekonsulent Nic. Svendsen, Tønder, som dog havde en vis tilknytning til folkeskolen, om end de ikke var kommunalt ansatte. Skriften vil være af værdi for skole- og personalhistorikere, ligesom det vil være et udmærket grundlag for senere undersøgelser af et interessant afsnit af landsdelens skolehistorie. J. L.

Fortegnelse over avisartikler i 1963

En forespørgsel i Sønderjysk Månedsskrift sidste år foranledigede en række henvendelser fra interesserede læsere, der udtrykte ønsker om et så fyldigt avisregister som muligt. Vi søger derfor fortsat at imødekomme disse ønsker. En vis beskæring har måttet foretages, og udvælgelsen kan vel til tider være diskutabel – ligesom anbringelsen i grupper. Der savnes også register fra to sønderjyske dagblade i år, hvad må beklages, men til de redaktioner, der har været behjælpelige med at fremskaffe stofemner, skal der herfra lyde en tak.

Med hensyn til Vilh. la Cours og Fr. Rudbecks grænsepolitiske oversigter i Jyllandsposten og til K. E. Larsens i Flensborg Avis kan henvises til Grænsevagten og til Nord-Syd.

De anvendte forkortelser: D. N.: Der Nordschleswiger, Dv.: Dannevirke-Hejmdal, Fl. A.: Flensborg Avis, J.T.: Jydske Tidende, Jyp.: Jyllandsposten og Vest.: Vestkysten.

HISTORIE

Om pastor Tonnesen og polemikken mellem A. Svensson og J. Holdt. (Se Fl. A. 18. 1., 31. 1. og 7. 2. og Dv. 5. 2. og 7. 2.).

Lorenz Christensen: Drei deutsche Zeitungen in Apenrade 1878–1906, I. (D. N. 10. 1., 25. 1. og 30. 4.).

Jes Christensen: Flensborgs hedenske offersted, Hargshy. (Fl. A. 25. 1.).

Eskild Bram: Tre gange bankede det danske på. (Interv. m. gdr. Otto Andresen, Vollervik). (J.T. 3. 2.).

I april 1940: Arrestationer i Sønderjylland (Om Viggo Lausten). (Fl. A. 9. 2.).

Jørgen Bukdahl: Klosterpolitikken og folkeforeningen. (Vest. 11. 2.).

Anker Nørregaard: Samtale med fru Marie Bonde, Vedsted landbohem. (Dv. 5. 3.).

Ole Bech: Klokkerne ringer for en minderig gammel gård (Timmermanns gård i Skærbæk). (J.T. 10. 3.).

A. Svensson: Redaktør Jessen og det gamle Højre. (Fl. A. 19. 4.).

Johannes Jürgensen: Der Endkampf der Schauenburger Grafen um das Herzogtum Schleswig. (D. N. 14. 6.).

Dr. Christensen: Die ersten Knivsbergfeste (D. N. 18. 6.).

Bent A. Koch: Hyldest til dem, der stiftede Dannevirke. (Dv. 18. 6.).

Claus Jacobsen: Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger og Sønderjysk Idrætsforening. (Jyp. 23. 6.).

F. E. Boisen, Vilstrup: Der var Danske Samfund i Haderslev før 1864. (Dv. 27. og 28. 6.).

N. P. Nielsen: Loyale hjemmetyskere, I og II. (Dv. 2. og 3. 7.).

Slogs Herreds Landboforening, et barn af det nationale røre. (Fl. A. 3. 7.).

N. P. Nielsen: Slesvigs hjemmetyskere. (Fl. A. 6. 7.).

Jan Raben: Den enes død, den andens brød (Trøjborg og seminariet i Tønder). (Jyp. 8. 9.).

Poul Kürstein: Af karronadernes saga. (Jyp. 15. 9. og Fl. A. 28. 9.).

E. Guldager-Olesen: Vikingerne gik i bad både tidligt og silde (Hedeby). (J.T. 29. 9.).

Niels Friis: Tyrstrup-bøndernes gilde for Frederik den Syvende. (J.T. 1. 10.).

Morten Kamphøener: Da der blev kæmpet om jorden (50 år siden, at »Landeværn« blev oprettet). (Fl. A. 22. 10.).

- Jobs. Rosendal:* Hvordan Danmark fik sit navn, I–III. (Fl. A. 25.–26. 10., 28. 10.).
Hans Ellekilde: Det historiske Danmark ved år 500, I–II. (Fl. A. 12.–13. 11. Se også 27. 11. og 3. 12.).
Morten Kamphøener: Den 15. november 1863 døde Frederik VII. (J.T. 3. 11.).
 Da »Flensborg Avis« blev grundlagt. (Fl. A. 14. 11.).
P. Frank, Aabenraa: Om starten af Nordslesvigs fælles Idrætsforening for 60 år siden. (Dv. 16. 11.).
Troels Fink: 1864 i den historiske sammenhæng, I–II. (Fl. A. 18. 11. og 4. 12.).
Georg Madsen: Vor sydgrænse og dens vogtere, I og II (Grænsegendarmeriet 125 år). (J.T. 4. og 5. 12.).
Niels Friis: Slaget ved Sehested. (J.T. 4. 12.).
Ingvard Olsen: Kosakkerne i Sønderjylland for 150 år siden. (Fl. A. 27. 12.).
Hans Lund: Når Danmark vokser. (Vest. 31. 12.).
Dr. Harboe Kardel: »Nordschleswigs Erbe« – Vom Weg und Wesen des Heimdeutschums. (D. N. 23. 11.).

PERSONALHISTORIE

- Rudolf Mach:* En flensborger, der drog ud og vandt berømmelse (Melchior Lorck). (Fl. A. 4. 1.).
Chr. Refslund: Intet åndeligt arbejde er forgæves. Fhv. skoledirektør Bernhard Hansen fylder 70 år. (Fl. A. 18. 1., se Dv. 22. 1.).
L. Lorentsen: Grænseoverløbernes skræk (Overvagtimester C. S. Schmidt, Kruså). (J.T. 20. 1.).
 Konsulent Jørgen Frank død. (Dv. 21. 1.).
Prof. Dr. Jørgen Hansen: Der Hanshof, aus dem Leben eines nordschleswigschen Bauernjungen Ende des 19. Jahrhunderts. (D. N. 22. 3.).
 N. C. Kloster, Haderslev. Fødselsdagssamtale. (Jyp. 26. 3.).
Hans Lund: Sønderjyske biografier. (Vest. 28. 3.).
E. Bram: Den stille vej ind i det danske arbejde. (Interv. m. Samuel Münchow). (J.T. 31. 3.).
Niels Friis: Latinskoledreng i Flensborg – Hans Mathias Fenger. (Fl. A. 27. 4.).
Kai Edv. Larsen: To markante skikkelser fra 1920 (oberst C. C. F. Moltke og oberstløjtnant P. C. Pedersen). (Fl. A. 3. 5. og Dv. 4. 5.).
 Samtale med Hans Andersen, Kongsbjerg. (Dv. 4. 5.).
Anker Nørgaard: Samtale med arkivar P. Chr. Iversen, Aabenraa. (Dv. 11. 5.).
Ole Bech: H. C. Andersens sønderjyske ven (provst E. Oksen). (J.T. 19. 5.).
Åge Lomholdt Pedersen: Blade af den sønderjyske slægt Gads historie. (Vest. 21. 5.).
 Jens Pinholt. Fødselsdagssamtale. (Jyp. 25. 5., Dv. 25. 5. og J.T. 26. 5.).
 F. Arndt, Tønder. (E. Vestergaard). (Jyp. 22. 6. og Fl. A. 11. 10.).
 Om Nicolai Svendsens 90 års fødselsdag se de forsk. blade ca. 25. 7. – 5. 8.
 Fr. P. Nielsen, Haderslev. Fødselsdagssamtale. (Jyp. 28. 7.).
 Peder Grau, Haderslev. Fødselsdagssamtale. (Jyp. 30. 7.).
Christian Ingwersen: Alvorlig tale ved alfarvej (Theodor Andersen). (Fl. A. 10. 8.).
 Mod og humør – det er Lienau (Heinrich Lienau 80 år). (Fl. A. 21. 8.).
Fr. Matzen: En alsik sømandsslægt (Jordt). (J.T. 1. 9.).
 Om redaktør A. Svensson, se samtlige blade 15. 10. og fremover.
Ernst Christensen: Martin N. Hansen. (J.T. 3. 11. og Fl. A. 2. 11.).
 Johanne Hansen, Als Husholdningsskole. (Jyp. 1. 12.).

Vilh. la Cour. Fødselsdagssamtale. (Jyp. 19. 12. Se også Fl. A. 21. 12.).
Jomfru Fanny. Polemik mellem Morten Kamphövener og Aage Heinberg. (J.T. 17. 12., 18. 12. og 21. 12.).

KUNST- OG KULTURHISTORIE

Om tinsager i Ballum og kobbertøj i Møgeltønder. (Jyp. 28. 1.).
J. Færgé: Åbenrå styrker sit ry som kirkeorglernes by. (J.T. 3. 2.).
G. Hansen: Samtale med en kunstner (Busch-Alsen). (Fl. A. 13. 2.).
Ole Bech: Indvandret engelsk slægt skabte de berømte Green-ure. (J.T. 17. 2.).
Maleren Hans Holtorf har fået tildelt landets kunstpris. (Fl. A. 7. 3.).
Rudolf Mach: En kunstner, der ikke lader sig blænde af ydre værdier (Hans Holtorf). (Fl. A. 15. 3.).
Bendt: Sønderjylland råder over største landsdelsorkester. (Jyp. 31. 3.).
Birthe Andrup: Karen Blixen og Sydslesvig i dag. (Fl. A. 17. 4.).
Sv. Aage Rauns træskulpturer (Ballum). (Jyp. 21. 4.).
H. v. Rosen: Besuch bei dem Maler Thomas Hansen. (D. N. 13. 4.).
Stadig aktiv kunstner. (Maleren Petersen-Stubbæk). (Fl. A. 22. 5.).
M. Kamphövener: Ungdommelig gammel maler ved Flensborg Fjord (Petersen-Stubbæk). (J.T. 23. 5.).
Louis Pedersen: Peter Nicolaisen – en sønderjysk maler. (Fl. A. 1. 6.).
Jan Raben: Om antiksnedker O. Schack Steenberg, Christiansfeld. (Jyp. 9. 6.).
Walter Lange: Sønderjysk forsøgsscenens sydslesvigske afdeling trådt ud i livet. (Fl. A. 20. 6., se også 25. 6.).
Børge Larsen: Rønmø-sange. (Dv. 5. 7.).
Simon Hjaltegaard: 1963 er et stort teaterhistorisk mindeår, I og II. (Fysikus, dr. med. J. C. Ryge, Flensborg). (Fl. A. 16. 7. og 17. 7.).
Kai Edv. Larsen: Flensborg-drengen, der blev en stor billedhugger (Cajus Gabriel Cibbers). (Fl. A. 26. 7.).
Rester af den kongelige vandmølle skal reddes (Rurup). (Fl. A. 7. 8.).
For første gang i 300 år: En udstilling med billeder af Rembrandt-eleven Jürgen Ovens. (Fl. A. 29. 8.).
I. Rowan: Løjt-malerinden C. Reese. (J.T. 3. 9.).
P. Kamp Schiødt: Sjældenheder i Høruphav. (Antikviteter hos H. Wolff). (J.T. 8. 9.).
Büchereiwesen im Grenzland im Umbruch. (D. N. 3. 10.).
Haderslev Teaterforenings 40 års jubilæum. (Dv. 9. 10.).
D. Dirks: En bygnings historie (Det gamle skyttehus, Flensborg). (Fl. A. 9. 10.).
Niels Friis: Åbenrå-orglet i Slesvig Domkirke. (J.T. 20. 12.).
Vestergaard: Dette er Flensborgs hjerte. Den gamle byrådssal. (Fl. A. 23. 12.).
ch: Historien viger for centralvarmeanlæg (Christiansfelds pottekakkelovne). (J.T. 31. 12.).
Østkystens bønder byggede godt i eg (bulhuse). (J.T. 31. 12.).

ARKÆOLOGI OG MUSEUM

Emil Lorenzen: Skolen og hjemstavnen. Runestene i Sydslesvig. (Fl. A. 11. 1.).
Poul Kamp Schiødt: Museumsplaner i Sønderborg er udsat for forsinkelser. (J.T. 20. 1.).
E. Bram: Får Flensborg et søfartsmuseum? (J.T. 22. 2.).
Spændende udgravning i Oksenvad. (Dv. 5. 4.).

Ole Bech: 1500-årigt skib dukkede frem af Sundeved mose (Nydamfundet). (J.T. 21. 4.).
V. Banke: Hvorfor oprette et sognearkiv? (J.T. 7. 5.).
Ole Bech: Olmersvoldens gåde foran sin løsning? (J.T. 23. 5.).
Anker Nørgaard: Da Haderslev amts museum blev oprettet i 1888. (Dv. 28. 5.).
Søren Telling: Den gamle vejs endeligt. (Jyp. 9. 6.).
Urban Schrøder: Lidt mere om sognearkiver. (J.T. 18. 6.).
 Plan om Ejsbøl-lokale på museet i Haderslev. (Dv. 29. 6.).
cb: Gravhøj-fund af sjælden karakter (Vojens). (J.T. 5. 7.).
cb: De sidste fund gav ikke historisk klarhed (Ejsbøl). (J.T. 7. 7.).
 9000 år gammel boplads i Kongens Mose. (J.T. 21. 7.).
cb: Kulturhistorien ligger på hylder (Haderslev Museum). (J.T. 23. 7.).
cb: Mere hovedbrud fra Ejsbøl-mosen. (J.T. 31. 7.).
Søren Telling: Gravning i Hedeby. (Jyp. 9. 8.).
 Jernvinding i Drengsted. (J.T. 11. 8.).
 Jyske lov gælder endnu ... Arkæologisk arbejde har et retsgrundlag. (Fl. A. 27. 9.).
 2000-årig boplads frilagt i Arksum (Sild). (Fl. A. 14. 11.).
Mogens Bostrup: Miseren på Sønderborg slot. (Jyp. 1. 12.).

ENKELTE LOKALITETER

Dr. Max Rasch: Alt-Tonderner Bilderbogen. (D. N. 31. 1., 7. 2. og 7. 3.).
Chr. Ingwersen: Opgangs- og nedgangstider i Flensborgs skibsfart, I–II. (Fl. A. 15.–16. 2.).
 Blus fra klit til klit (Rømø, Sild, Før, Amrum). (Fl. A. 26. 2.).
 Christiansfelds historie fortalt gennem billeder. (J.T. 3. 3.).
Nicolai Nielsen: Træk fra Kobbermøllens historie. (Fl. A. 14. 3.).
Moder Elisabeth: Klosterhaven i Kollund. (J.T. 23. 3.).
Kai Edv. Larsen: Et omstridt grænsesogn (Burkal) I–II. (Fl. A. 11. og 13. 4.).
Ole Bech: Grænselandsbyen, som ikke vil gå til grunde (Kobbermølle). (J.T. 26. 5.).
Dr. M. Rasch: Aus den frohen Tagen der Zünfte in Tondern. (D. N. 7. 4.).
 Kobbermøllen. Fabrikken døde, byen lever. (Fl. A. 11. 4.).
 Historiens tale i Bov sogn, I–II. (Fl. A. 7. og 8. 6.).
Jes Christensen: Vikingetidens Flensborg. Nye erkendelser angående Flensborgs oprindelse og navn, I–III. (Fl. A. 7. 6., 15. 6. og 21. 6.).
 Den gamle postkro i Kravlund. (J.T. 5. 11.).
Bernhard Hansen: Kappel, hvor det gamle og det nye brydes og mødes. (Fl. A. 19. 11.).
 En 2000 år gammel geestgård, en 1000 år gammel marskbygd (Sild, Elisenhofværft i Ejdersted). (Fl. A. 6. 12.).
Frode Jelling Kristoffersen: Øen, der drukner (Jordsand). (Fl. A. 23. 12.).

KIRKE, SKOLE OG SPROG

Frovin Jørgensen: »Oprøret« på Årø. (J.T. 11. 1.).
Andreas Michaelsen: Interview med lektor Karl Clausen om viser og remser i Sønderjylland. (Dv. 26. 1.).
Anker Nørgaard: 90 små skoler i Sønderjylland forsvundet på 10 år. (Dv. 30. 1.).
Chr. Winther: De små danske skoler i Sydslesvig. (Vest. 31. 1.).
Peder H. Schmidt: Sangens betydning for danske sønderjyder. (Vest. 9. 2.).
Morten Kamphövener: Om jysk og sønderjysk sprogtoner. (J.T. 16. 2.).

- J. Lytsen*: Den strenge kirketugt den store anstødssten (interv. m. provst H. Kvist). (J.T. 17. 2.).
- N. Gaardhus*: Frimenighedernes problem. (Dv. 1. 3.).
- Bernhard Hansen*: 4 artikler om dansk skolevæsen i Sydslesvig. (Jyp. 3. 3., 10. 3., 17. 3. og 24. 3.).
- Chr. Winther*: Dansk biblioteksvæsen i Sønderjylland, I. (Dv. 7. 3. og 8. 3.).
- Gustav Lindstrøm*: Sådan begyndte det. I anledning af Johann Carl Nissens 80-årsdag (Ladelund og skolevæsenet). (Fl. A. 20. 3.).
- Røn*: Fadervor er faders arv: Hvis arveguld er bedre? (Interv. m. pastor A. Malling, Brøns). (J.T. 9. 4.).
- Kirsten og Hans Peter Mortensen, Luthersk Missionsskole, Løgumkloster. Interview. (Jyp. 13. 4.).
- Elise Stenbæk*: Når Brødremenigheden fejrer Guds morgen. (Jyp. 14. 4.).
- Christian Ingwersen*: Friserne – det tredje folk (om sprogforskeren Bende Bendesen). (Fl. A. 26. 4.).
- Christiansfeld-forening, der lønner 5 missionærer. (Jyp. 28. 4.).
- Andreas Terp*: Wir waren das letzte Semester. Als es in Apenrade eine Landwirtschaftliche Schule gab. (D. N. 4. 5.).
- Bernhard Hansen*: Vandelærerne Gustav Lindstrøm, Niels Kjems og Jørgen Jørgensen. (Jyp. 12. 5. og Fl. A. 12. 7.).
- Paul Selke*: Vom Sprachwechsel in Schleswig. (D. N. 28. 5.).
- Jens Lampe*: Nordens ældste seminarium (Tønder). (Jyp. 21. 9. og Fl. A. 31. 8.).
- Wie unsere Schulen wachsen, Jahresbericht des Deutschen Schul- und Sprachvereins. (D. N. 27. 9., 25. 9. og 26. 9.).
- Da man krævede den Tyrstrup-præst væk. (Kirkens 100-årsdag). (J.T. 29. 9.).
- Bjørn Hanssen*: Det danske mindretals skole. (Dv. 12. 10.).
- Hans Magle*: Ny salmebogsfund i Tønder. (Fl. A. 24. 10.).
- Warum kein Einvernehmen im kirchlichen Leben? – Diskussion über die kirchenpolitische Situation in Südschleswig. (D. N. 30. 10.).
- Kaj Sieverts*: Pastor A. G. Fabricius i Humptrup. (Vest. 7. 11.).
- Christiansfeld Realskole 175 år. (J.T. 14. 11.).
- Die Entwicklung der dänischen Schulen südlich der Grenze. (D. N. 15. 11.).
- Den danske menighed i Valsbøl fylder 40 år (bl. a. om Maren Sørensen). (Fl. A. 29. 11.).
- Poul Kürstein*: Hvad skal jeg læse om Sydslesvig? Råd fra Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. (Fl. A. 6. 12.).
- Jes Schmidt*: Um die Zweisprachigkeit im Grenzland. (D. N. 14. 12.).
- Pastor G. Horstmann*: Die Kirche an der Grenze. (D. N. 17. 12.).
- Erik Bostrup*: Interview med pastor Bork-Hansen, Løgumkloster. (Jyp. 22. 12.).

AF DAGENS DEBAT

- Jes Schmidt*: »New Look« im Grenzland. (D. N. 4. 1.).
- Anker Nørgaard*: Grænsekampen set sydfra. (Dv. 5. 1.).
- Christen K. Møller*: Landbrugsproblemer på begge sider af grænsen. (Fl. A. 15. 2.).
- Drikkevandets eventyr i marsken. (Fl. A. 8. 3.).
- Tagé Lassen*: Danmarks nye jordlove. I. Set med tyske øjne. II. Set med kritiske øjne. (Fl. A. 14. 3. og 15. 3.).
- Jørgen Bukdahl*: Grænsepolitik og folkeligt frisind, I–II. (Fl. A. 11.–12. 2.).
- Anker Nørgaard*: Samtale med amtmand A. Vagn-Hansen om grænselandet. (Dv. 1. 4.).

Fornuften må sejre. Interview med Vestkystudvalgets formand, bankdirektør Munch-Knudsen, Tønder. (Jyp. 25. 4.).
Knud Johnsen: Jeg har ondt af Padborg. (Jyp. 5. 5.).
Hans Jakob Nielsen: Vejen går mod stordrift. (De sønderjyske mejeri-fusionsplaner). (Jyp. 2. 6.).
L. Lorentsen: Trafikken 40-doblet i 11 år uden egentlige udvidelser ved grænsen (Oksevejen). (J.T. 17. 7.).
Bjørn Hanssen: Det tyske mindretal og det kommende valg. (Dv. 15. 8.).
 Store Hærvejsplaner i Åbenrå amt. (J.T. 19. 9.).
H. P. Jensen: TV og radio i grænselandet (undersøgelse). (Dv. 5. 10.).
N. P. Nielsen: Jordspørgsmålet i grænselandet. (Fl. A. 14. 10.).
E. Bram: Sønderjysk appel i Ejderskole-striden. (J.T. 23. 10.).
Dr. Hanno Schmidt: Funktionen des Grenzlandes. (D. N. 6. 11.).
Folmer Andersen: Universitet i Sønderjylland. (Dv. 14. 11.).

FORSKELLIGT

kit: Kongeportrætter på Skrave kirke – Danmarks ældste? (J.T. 21. 2.).
 Landets ældste stald (Solvig, 1585). (Jyp. 24. 2.).
 De gamle blev kørt i åen (Endrupskovs fattige). (Jyp. 19. 5.).
Kai H. Thiele: Bette Enøje. En sand historie fra øen Før. (Fl. A. 28. 6.).
 Skamlingsbankestøtten rejstes for 100 år siden. (J.T. 16. 8.).
Hans Jakob Nielsen: Nyt blod til den røde ko (krydsning). (Samtale med L. Nielsen, Buskmose). (Jyp. 18. 8.).
Ole Bech: Sorgager i Ballum. (J.T. 25. 8.).
Ole Bech: Spøgelsesryttere på marskens »svorne vej«. (J.T. 1. 9.).
A. Andersen: Han forlænger grænsen to kilometer. (Interv. m. prof. Niels Nielsen). (J.T. 2. 10.).
 Hvor dansk og tysk kunne mødes. – For 100 år siden oprettedes den første frimurerloge i Flensborg: Wilhelm zur nordischen Treue. (Fl. A. 2. 10.).
Ole Bech: Om junkeren fra Varnæs og den skæbnesvangre ed. (J.T. 6. 10.).
Per Rungholm: Om stormfloder og katastrofesikring i marsken (Martin Thomsen, Højer). (Jyp. 21. 10.).
Anker Nørgaard: Julenissen er sønderjyde. (Dv. 14. 12.).
Kai Th. Thiele: Den spanske grevinde. Beretning om en tragisk begivenhed på vestkysten. (Fl. A. 23. 12.).
J. M. Holdt: Sønderjyske juleskikke for 100 år siden. (Fl. A. 23. 12.).

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i
Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

6. og 7. hovedskoleklasse,
realafdeling og gymnasium.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Køstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

UGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye
og den ældre litteratur
på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank $\frac{1}{3}$

Kontortid 9-12, 2-4, Lørdag 9-12

GRAASTEN

$\frac{1}{3}$ Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten Andelsslagteri

Aktieselskabet
Varde Bank

Filialer og kontorer
over hele Sydvestjylland

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi ^{A/S}

VEJLE

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM ^{A/S} • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts ekspedition: Landsarkivet, Åbenrå. Redaktionens adresse: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.